

Kitap İncelemesi

Veysel K. BİLGİÇ*

Yrd. Doç. Dr. İdris Bal, *Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics: Rise and Fall of the Turkish Model*, Aldershot: Ashgate Publications, 2000.

Bu çalışma İngilizce ve Türkçe birinci ve ikinci el kaynaklar dışında, politika yapımında etkili olacağı düşünülen Türk politikacılar, bürokratlar ve akademisyenlerle, Ankara'daki Türk Cumhuriyetlerin temsilcileri ile ve İngiliz akademisyenlerle yapılan mülakatlara dayandırılmıştır. Bu çalışmanın yazarı tarafından Türk vatandaşları ve Türk cumhuriyetlerden gelen öğrenciler arasında gerçekleştirilen iki anketin sonuçları da çalışmanın içerisinde sunulmuştur.

Bu çalışmada Türkiye'nin Batı ve Türk cumhuriyetlerle ilişkisi, Batı tarafından desteklenen ve Türk cumhuriyetlerin gelişimi için uygun bir model olarak ortaya atılan "Türk Modeli" çerçevesinde analiz edilmiştir. Birçok araştırmacı tarafından demokratik, laik devlet yapısına sahip, batılılaşmış, piyasa ekonomisi tecrübesi olan, batıya yakın fakat İslam ve Türk kökenli bir toplumu sembolize etmek için Türk modelinden çokça söz edildi. Fakat literatürde çok yerde sözü geçmesine karşın Andrew Mango'nun "Türk Modeli (The Turkish Model)" Middle Eastern Studies, Vol.29, No.4, October 1993, pp.726-757), makalesi ve Aydın Yalçın'ın bu konu ile ilgili düzenlemiş olduğu sempozyum dışında Türk modelinin detayları üzerine Türki cumhuriyetlere önerilmesi üzerine ve bunun uluslararası etkileri ve bunu belirleyen uluslararası faktörler üzerine yapılmış bir çalışma bulunmadığından, bu çalışma sahasında önemli bir boşluğu doldurmakta, Türk dış politikası, Türk cumhuriyetlerin dış politikaları ve Batının dış politikası alanlarına özellikle Sovyetler sonrası dönemin aydınlatılması açısından büyük katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma Türk modelinin Sovyetlerden bağımsız olan Türk cumhuriyetlere model olarak ileri sürüldüğü zamandaki durumuna yakından bakmaya çalışmaktadır. Bu çalışma Türk modelini Türkiye'de uygulanmış şekilde özetlemekte ve problemleri üzerinde durmaktadır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra hem Türkiye'nin hem de Batının (Amerika başta olmak üzere) Türkiye'nin bölgede oynayabileceği rol hakkında öngörülerini analiz edilmektedir. Bunları yaparken Sovyetlerin dağılmasından sonra hem Türk iç politikası hem de Türk dış politikasını aydınlatmaktadır. Bundan dolayı bu çalışma bir taraftan 1990'larda Türk dış politikasını, Türk kamuoyunun oluşumunu açıklamayı amaç edinirken diğer taraftan, Ba-

* Yard. Doç. Dr. Polis Akademisi Öğretim Üyesi.

tının ve Türk cumhuriyetlerinin Türkiye'ye yaklaşımlarını incelemektedir. Türk modelinin ideal model olarak Türk cumhuriyetlere önerilmesinin sebeplerini, Türk cumhuriyetler tarafından nasıl karşılandığını ve niçin kısa bir dönemden sonra popülaritesini kaybettiğini analiz etmektedir.

Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Türk modeli üzerinde durulmuş, ilk ortaya çıkışı ve gelişimi ortaya konulmuştur. Modelin ekonomik, politik ve hukuki yönleri tanıtılmış ve başarıları tartışılmıştır. Atatürk dönemindeki devrimler, Atatürk tarafından "Türklüğün" tanımı, çok partili sistem denemeleri, Atatürk döneminde dış politika ve ekonomi politikaları özetlenmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında, Türk modelinin temel problemleri de ele alınmış, bu temel problemler askeri darbeler, Güneydoğudaki ayrılıkçı hareketler ve mezhepsel talepler şeklinde guruplara ayrılmıştır. Bu problemler aynı zamanda günümüz Türkiye'sinin en ciddi iç politika problemleri olarak da tanımlanmıştır.

İkinci bölüm Sovyetler yıkıldıktan sonra Türkiye'nin politikası ve politika yapımının üzerinde durmaktadır. Öncelikle Sovyetler dağıldıktan sonra Türk cumhuriyetlerin bağımsız birimler olarak ortaya çıkmalarına Türkiye'nin tepkisine şekil veren kültürel, psikolojik faktörlerle beraber Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının açmazları, Avrupa Birliği ile iyi gitmeyen ilişkiler, PKK sorunu, Kıbrıs sorunu, su sorunu gibi sorunlar ve Türkiye'nin uluslararası arenada bu hususlarda kendisine destekçi bulmada zorluk çekmesi özellikle vurgulanmıştır. Türkiye'de Türk cumhuriyetlerle ilgili tartışmalar tepkiler ele alınmış, bu tepkiler, Partiler ve politikacılar (sağdan sola tüm partileri içerecek şekilde), aydınlar ve seçkinler, medya, Türk kamuoyu olarak ayrılmış böylece farklı kesimler arasındaki görüş farklılıkları, tartışmalar detaylı şekilde ele alınmıştır. Daha sonra, 1980 sonrası Türk dış politikasındaki stil değişikliği ele alınmış ve Türkiye'nin Türk cumhuriyetlere yönelik politikaları politik ekonomik ilişkiler, kültürel ilişkiler alt başlıkları altında incelenmiştir. Politik ve ekonomik alanlarda cumhurbaşkanları arasındaki zirvelerin her yıl yapılmasının, krediler verilmesinin ve Türk iş adamlarının yatırımlarının yanında, özellikle kültürel alanda önemli adımların atıldığı vurgulanmış, öğrenci değişim programı, Avrasya TV, Türk Diyanet İşleri Başkanlığının ılımlı İslam'ı öğretme gayretleri (İran'a muhalif olarak), Türkiye'nin Latin alfabesini desteklemesi öne çıkan aktiviteler olarak üzerinde durulmuştur. Bu bölümün sonunda, özellikle Türkiye'nin Azerbaycan Halk Cephesini desteklemesinin diğer cumhuriyetler üzerinde olumsuz etki yaptığı ve Rusya'ya yakınlaşmalarına yardım ettiği vurgulanmış, bunun da ötesinde daha sonra Elçibey'in iktidarda tutulamamasının hem bu Cumhuriyetlere karşı hem de tüm dünyaya karşı Türkiye'nin imajının erozyona uğradığı delilleriyle açıklanmıştır. Bu bölümde Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler 1990'ların sonuna kadar getirilmiştir.

Üçüncü bölümde batının (Amerika başta olmak üzere) Türk modelini ortaya atması ve bunun ardındaki sebepler tartışılmaktadır. Batı'nın Sovyetler Birliği da-

ğıldıktan sonra Orta Asya bölgesinde bir güç boşluğu oluştuğu, Rusya'nın bu bölgeyi boşalttığı, İran'ın kendi radikal İslam anlayışını bu bölgeye ihraç edebileceği, bu takdirde Batı'nın ekonomik çıkarlarının zedeleneyeceği ve bunun ötesinde batıya düşman bir bölge oluşacağı varsayımları neticesinde bu tehlikeleri önlemek için Batı bir çözüm bulma arayışına girdi. Bu bağlamda Batı laik, demokratik, ekonomik transformasyon tecrübesi olan, batıya yakın ve batıyla işbirliğini temsil eden ve ayrıca Müslüman nüfusu olan "Türk modeli"ni ortaya attı ve destekledi; bunu cumhuriyetlere takip edilmesi gereken yol olarak tavsiye etti. Türkiye ise bu durumdan memnuniyet duydu, çünkü bu Türkiye'nin bölgedeki rolünün, öneminin teyit edilmesi anlamına geliyordu. Bu bağlamda Türkiye'yi Batı karşısında Soğuk Savaş sonrası öneminin azaldığı iddialarına karşı yeni bir araçla güçlü duruma getiriyordu. Üçüncü bölümün ikinci kısmında Batı'nın Türk modeline desteğini sona erdirmesine neden olan muhtemel sebepler tartışılmıştır. Burada batının baştaki varsayımlarının tutarlı olmadığına ortaya çıktığı ve Türk modelinin ortaya atılmasıyla bu cumhuriyetlerin yönlerinin Batıya çevrildiği, bu bağlamda da istenen amaca ulaşıldığı açıklanmıştır. Bir güç boşluğunun tahmin edilen ölçülerde olmadığı, halen Rusya'nın önemli olduğu ve özellikle 1993'ten sonra Rusya'nın yakın çevre politikasını (near abroad policy) ilan ederek ekonomik, siyasi, stratejik sebeplerden dolayı eski Sovyet topraklarını kendi haline bırakmayacağını belirttiği ve aslında buralardaki kontrolünü büyük ölçüde tekrar ele geçirdiği açıklanmıştır. İran'ın durumunda ise mezhep farklılığından dolayı zaten tabi bir engel olduğu, bunun ötesinde İran'ın Batı tarafından ekonomik ve politik olarak yalnızlığa itildikten sonra kendine yeni partnerler bulma arayışına girdiğinden dolayı maceracı olmak, radikal İslam ihraç etmekten ziyade daha akılcı davranarak ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı açıklanmıştır. Güç boşluğunun olmadığı, İran tehlikesinin mübalağa edildiği anlaşıldıktan sonra Türk modelini batının desteklemesini sağlayan temel nedenlerin ortadan kalkmış olduğu ve Batı açısından bazı Türk politikacıların demeçlerinin ipucu verdiği gibi daha fazla Türk modelini desteklemenin pan-Türkist eğilimleri güçlendirebileceği gibi bir yan etkisinin de olabileceği açıklanmıştır. Çalışmaya göre, ayrıca 1991'lerden itibaren Türkiye ekonomisinin, ayrılıkçılarla mücadele, mezhepsel talepler gibi sorunlarını çözmek yerine bu problemlere daha yenileri de ilave edilerek büyüdüğü ortaya çıktı, bunlar da Batı'nın desteğini çekmesine yardım eden sebepler oldu.

Dördüncü bölümde Türk cumhuriyetlerin Türkiye ile ilişkileri ve onların Türk modeline tepkileri tartışılmaktadır. Öncelikle bu cumhuriyetlerin Sovyetler'in dağılması ile bağımsız olma süreçleri ele alınmakta, daha sonra Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan sırasıyla tartışılarak bu cumhuriyetlerin Türkiye'ye ve Türk modeline tepkileri analiz edilmektedir. Genelde tüm cumhuriyetlerin Türkiye'ye ve Türk modeline psikolojik etkenlerden, batının Türk modelini desteklemesinin ve dünyayı tam olarak bilmediklerinden dolayı sı-

cak ve coşku ile karşıladıkları vurgulanmıştır. Pazar ekonomisi, laiklik, batıya yakınlık ve batı ile işbirliği yönleri tüm cumhuriyetlerce olumlu karşılanırken, demokratik - çok partili sistem yönü özellikle Türkmenistan ve Özbekistan tarafından şüphe ile karşılandı. Acele olarak demokratik reformların yapılması durumunda, militleşme sürecinin tamamlanmadığı bu toplumlarda partileşme kabilecilik temelleri üzerinde gerçekleşeceğinden büyük riskler olduğu haklı olarak ileri sürüldü. Bağımsızlığın hemen sonrasındaki sıcak ve duygusal demeclerden sonra Türk cumhuriyetleri dünyayı tanıdıktan, Türkiye'nin ekonomik, politik problemleri olduğunu anladıktan, Türk yaşam standartlarının kendileri için nihai amaç olamayacağını gördükten sonra Türkiye ve Türk modeline olan ilgileri azaldı. Çalışmaya göre, bu eğilimde onların yeni bir ağabey istememelerinin, Türkiye'nin Azerbaycan'da muhalefeti desteklemesinin eski komünist liderleri Türkiye'den soğuttuğunun etkileri de vardır.

Çalışmanın en sonunda ise tüm çalışmayı ana hatları ile özetleyen ve varılan sonuçları veren bir bölüm bulunmaktadır. Sovyetlerin dağılmasından hemen sonra özellikle batının korku ve Soğuk Savaş sonrası dönem ile ilgili varsayımlarından, bölgede olması muhtemel gelişmelerle ilgili korkularında dolayı Türk modelini ortaya atıp desteklemesinden, Türkiye'nin de bu fikre sahip çıkıp batıyla aynı zeminde savunuculuğunu yapmasından, Türk cumhuriyetlerin psikolojik sebeplerle ve dünyayı fazla tanımamalarından dolayı Türkiye ve Türk modelini coşku ile karşılamalarından dolayı bu model popüler oldu. Fakat iki yıl gibi kısa bir zaman sonra Batının varsayımlarının, korkularının yanlış veya en azından çok mübalağalı olduğu ortaya çıktıktan sonra batının bu modeli ileri sürmekten vazgeçtiği ve Türk cumhuriyetlerinin de Türkiye'yi ve dünyayı daha iyi tanımalarından ve daha akılcı ve gerçekçi olduklarından dolayı Türk modeline olan ilginin azaldığı ve Türk modelinin gündemden kalktığı görülmektedir. Fakat 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yapılan saldırılar sonrası Türkiye ve Türk modelinin uluslararası ilişkilerdeki popülaritesi artmaya başladı ve Türkiye diyalog merkezi olma şansını tekrar yakaladı.